

Ils emprims fotografafs en il Grischun: cuntradas, purtrets e documentaziuns istoric-culturalas

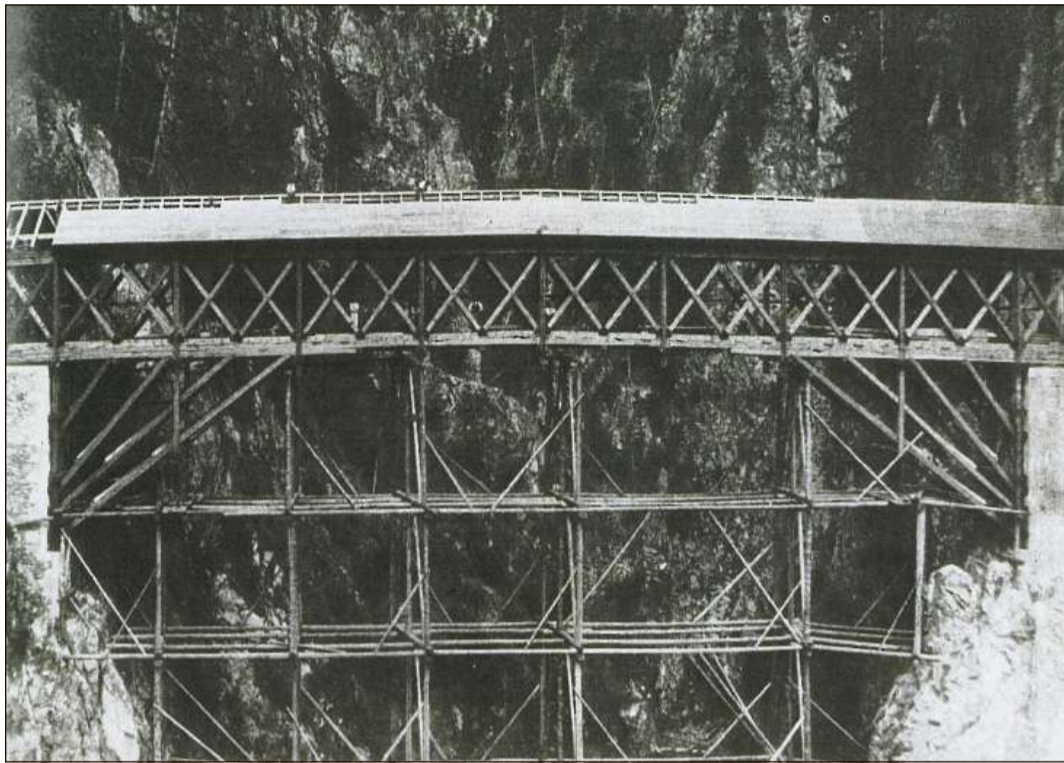
■ Il svilup da la fotografia en Svizra è vegnì marcà fermamain da las Alps, surtut dal Grischun situà en las Alps Centralas. L'avertura scientifica e turistica da las regiuns alpinas ha cumenzà a sa sviluppar, sco la fotografia, en il 19avel tschientaner ed ha sveglià la percepsziun da la Svizra a l'intern ed extern dal pajais.

La fotografias da cuntradas da Romedo Guler (1836–1909) dal 1855 en probablamain las pli temprivas dal Grischun. Ils emprims ch'han fotografà las muntognas en stads viagiatur innovativs, perscrutaders ed alpinists da l'exteriur, sco Jules Beck (1825–1904) e Vittorio Sella (1859–1943). Pir pli tard è la fotografia vegnida commercialisada, l'emprim pusè tras esters sco il Brit William England (1816–96) ed il Tudestg Giorgio Sommer (1834–1914). L'Alsazian Adolphe Braun (1812–77) ha offert cun grond success sias fotografias en catalogs da vendita. Fotografas e firmas da la Svizra, domiciliadas ordaifer il Grischun, han provedì era il martgà, per exempel Auguste Garcin (activ fin il 1864) e Georges Charnaux (1864–1939) a Geneva, Johann Anton Gabler (1833–88) ad Interlaken u Traugott Richard, Photoglob (1889 fin oz), ils frars Wehrli (1897–1924) e Jean Gaberell (1887–1949), etabliids en la regiun da Turitg.

Ulteriurs fotografafs han alura avert affars en il Grischun ed han produci, ultra dals purtrets usitads realisads en il studio, era fotografias da cuntradas. Il 1863 ha avert per exempel Alexander Flury (1825–1901, da Saas) ses studio da fotografia a Puntraschigna. El ha promovì sco alpinist il turissem cun sias impressiuns da las muntognas. Romedo Guler (1836–1909, da Claustra) aveva studios a Tavau, Cuira, San Murezzan e Turitg. Auters possessurs da studios eran Felix Huonder (1886–1960, da Mustér), Anna Friedel, Andreas Pedrett (1892–1977, a San Murezzan), Emil Meerkämper (1877–1948), Otto Furter (a Tavau), Jules Geiger (1898–1987, a Flem) e Lisa Gensetter (* 1925, da Tavau).

La percepsziun da las Alps grischunas è vegnida influenzada dal stil individual d'intgins fotografafs, sco per exempel Christian Meisser (1863–1929) e Domenic Mischol (1873–1934, ad Aschera). Albert Steiner a San Murezzan (1877–1965) ha gi grond success cun sias fotografias da l'Engiadina. Actualmain transmettan Guido Baselgia (* 1953), Lucia Degonda (* 1955) e Florio Puen-ter (* 1964) atgnas impressiuns en maletgs fascinants.

Sco dapertut en Svizra ha il purtret fotografic substituì en ils onns 1860 il purtret malegià era en il Grischun. Johann Israel Darms, Emil Ohlenschlager (1858) e Gebhard Gisinger (1859) han cumenzà a realisar tals gia vers la fin dals onns 1850. Els sa chapivan anc sco «picturs e fotografafs». Cun l'ir dal temp è s'establida la professiun dal fotograf. Intgins dals fotografas curunads da success han fundà atgnas interpresas ch'han existì vivanant era suenter lur mort, per exempel Romedo Guler, Carl Anton Lang (1851–1911), Lienhard & Salzborn, Johann Feuerstein e Ludwig Heinze (1876–1951). Ils successurs han surpiglià quests affars per part ensem cun l'archiv. Auters fotografafs han documentà il svilup tecnic, sco Anton Rudolf Reinhardt (1866–1919, Cuira) la construcziun da la Viafier da l'Alvra, Ernst Brunner (1901–1976), Emil Brunner (1908–1995) e Jakob Tuggener (1904–1988) la vita e la cultura en il Grischun. Ina part impurtanta a l'istorgia da la fotografia dal Grischun han contribuì era amaturas engaschads sco Rudolf Zinggeler (1864–1954), Walram Derichsweiler, Paul Scheuermeier, Richard Weiss, Elizabeth Main (1861–1934), Anton von Rydzewski

Ina da las pli veglias fotografias dal Grischun che sa lascha datar precisamain: Erecziun da la Punt Russein tranter Sumvitg e Mustér l'onn 1857.

ski ed artists renumads sco Ernst Ludwig Kirchner e Giovanni Segantini. Las numerusas fotografias privatas en medemamain ina funtauna impurtanta davart l'istorgia da la fotografia e dal Grischun.

Ricabeth Steiger

Johann Israel Darms

* 2 d'avust 1808 a Triest, † 27 d'october 1887 a Cuira, da Flond e Cuira. Figl da Christian Johann, maister da mastergnanza, e da Catharina nata Loretz. ∞ Clara Sidonia nata Juvenal. Scola chantunala a Cuira. Enturn il 1827 viveva la famiglia Darms pusè a Triest, nua ch'ella manava in café. Studis a Minca, Vaniescha e Vienna. Suenter la mort da ses frar ha Darms manà la fatschenta da famiglia, sa deditgond dasperas a la pictura. A la fin dals onns 1840 è el turnà a Cuira, nua ch'el ha avert in atelier da fotograf. Darms è stà chapitani en la reserva grischuna e cusseglier da la citad da Cuira. Da si'ovra artistica san ins mo pauc. Attestads en maletgs da gener cun motifs da la Dalmazia e da la Stiria. Il 1857 ha el obtegni da l'Exposiziun da mastern e commerzi a Berna la medaglia da bronz per ses ciclus da maletgs da gener e da picturas.

Leza Dosch

Anton von Rydzewski

* 20 da fanadur 1836 a Varsovia, † 24 d'avust 1913 a Dresden. Figl dal general Nikolaj e da Rosa nata von Schweder. Giurist, minister da las finanzas a Son Petersburg. Domicilià a Dresden a partir

dal 1885. Suenter l'ascensiu dal Mont Blanc il 1886, è Rydzewski daventà in alpinist passiuà. Dal 1891–1900 ha el interpretd numerusas primascensius en Bergiaglia sur la guida da Christian Klucker e da l'Ampezzan Mansueto Barbaria. Durant quel temp è el stà, grazia a sias reportaschas en gasettas e periodicas dal Club alpin svizzer e.a., il propagandist il pli impurtant da la Bergiaglia. Commember d'onur da la secziun Bergiaglia dal Club alpin svizzer (1908), a la quala el ha testamentà ca. 2000 fotografias da muntognas, glatschers, abitadis ed abitants da la Bergiaglia; da quellas han ins chattà fin oz mo var 400.

Adolf Collenberg

Johann Feuerstein

* 30 da schaner 1871 a Scuol, † 12 d'avust 1945 a Scuol, reformà, da Fuldera. Figl dad Anton, pur, e dad Anna nata Erni, da Fuldera. ∞ Colomba Feuerstein, figlia da Menn, pur. Emprindissadi da fotograf a Puntraschigna tar Alexander Flury. Il 1898 ha el inizià si'activitad professiunala a Scuol, nua ch'el ha avert in simpel atelier da fotografia. Diplom da maister a Minca 1908, avertura d'in affar da fotografia a Scuol 1912. Stretga colliaziun cun il Parc Naziunal Svizzer (inaugurà il 1914), las cuntradas dal qual en daventadas il center da la lavur fotografica da Feuerstein. Ina chasa cun alloschi, gestida da sia dunna a S-charl a partir dal 1936, è daventada il lieu d'inscunter dals amis dal Parc Naziunal Svizzer. Feuer-

stein ha documentà la construcziun da la Viafier retica sco era las grondas catastrofas naturalas en la regiun (lavinas, incendis da vischnancas) ed ha realisà serias da fotografias per las firmas Bally e Maggi; daspera ha el lavurà per la societad da traffic da Scuol.

Sylvia Bärtschi-Baumann

Walram Derichsweiler

* 1872 (Wilhelm Walram) a Cologna, † 9 da mars 1936 a Turitg, catolic, da Cologna, natiralisà a Turitg. ∞ NN. Enturn il 1900 è Derichsweiler sa domicilià a Turitg, nua ch'el ha lavurà sco inschigner da patentas en ina chanzlia d'avocats. Alpinist passiuà. Commember da la secziun turitgaisa Uto dal Club alpin svizzer (1906) e da la secziun Piz Terri a partir dal 1911 (president 1925–31). La construcziun da la chamona Terri è principalmu si'ovra. L'amatur dal Grischun (oravant tut da la Surselva) ha relaschà var 1800 dias e numerusas scrittiras davart la geografia, l'etnografia e l'istorgia surtut da la Surselva.

Adolf Collenberg

Paul Scheuermeier

* 25 da settember 1888 a Wintertur, † 13 d'avust 1973 a Berna, reformà, da Wintertur (1902). Figl da Johann Robert, cartograf, e da Julie nata Täuber. ∞ Nellie nata Nicolet, dr. fil. Gimnasi a Wintertur, magister primar, alura secundar a Tössstal/ZH. Studi da romanistica a partir dal 1913, dr. fil. («Einige Bezeichnungen für den Begriff Höhle in den romanischen Alpendialekten [...]», 1920), sil-

suenter magister gimnasial a Berna. Participà, ensem cun Jakob Jud e Karl Jaeger, en moda decisiva a las registrazions per il «Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz» (1919–25) ed autur da «Bauernwerk in Italien, der italienischen und rätomanischen Schweiz» (2 toms, 1943 e 1956; talian 1980). Commember da la Cumissiun filologica dal Dicziunari Rumantsch Grischun november 1942–68 (president 1952–63). Perit da la Lia Rumantscha («Gutachten über die Acziun Sutselva Rumantscha», 1948; «Gutachten De-Da», 1959) e publicist engaschà per la lingua e cultura rumantscha (oravant tut en la gasetta bernaisa «Der Bund»). Dr. h.c. da l'Universitad da Berna 1964.

Adolf Collenberg

Otto Furter

* 20 d'avust 1905 a Son Gagl, † 4 da december 1998 a Tavau, reformà, da Staufen/AG. Figl da Jakob, disegnader da retgams. Emprindissadi da commerzi, perfecziunament a Paris, alura fotograf en l'atelier dad Emil Meerkämper a Tavau. Ses exempel e mentur era Albert Steiner. Il 1943 ha Furter avert in affar da fotografia a Tavau e fundà ina chasa editura per cartas illustradas. El preferiva surtut ils panoramas, ils purtrets e la preschentaziun da la lavur agricola. Cun ses chalendaris e sias reportaschas fotograficas ha el sveglià l'interess e la chapientscha da la publicitad per la necessitad da proteger e sviluppar il territori alpin svizzer e gidar las vischnancas da muntogna. Furter vegn considerà sco in dals pli gronds spezialists da la fotografia en alv e nair dal Grischun. Sias fotografias èn cumparidas en numerus cudeschs illustrads (tranter auter davart la Bergiaglia e la Val Müstair).

Peter Bolliger

Richard Weiss

* 9 da november 1907 a Stuttgart, † 29 da fanadur 1962 a Russo/TI, reformà, da Mettmensstetten/ZH. Figl da Richard Friedrich, cuschinier, e da Bertha nata Kupper. ∞ Liselotte nata Steinbrüchel. Studis da germanistica ed istorgia a Turitg, Heidelberg e Paris 1927–33, dr. fil. 1933 («Das Alpenlebnis in der deutschen Literatur des 18. Jahrhunderts»). Il project monumental «Atlas der schweizerischen Volkskunde» (1950–89), realisà a partir dals onns 1935 ensem cun Paul Geiger e «Das Alpenwesen Graubündens» (abilitaziun, 1941) han avert al perscrutader la via a l'etnologia folcloristica. L'Universitad da Turitg ha elegi Weiss il 1945 sco emprim professor d'etnologia en uffizi cumplain, quai ch'el ha quittà il 1946 cun ina nova «Volkskunde der Schweiz»: in'ovra epocala ch'è s'avischinada al canon tradiziunala da la folcloristica d'ina optica funcziunalistica, stabilind qua tras in nov standard era sin il champ internaziunal. Ses resultats en vegnids consolidads en numerus contribuziuns tematicamain fitg variadas sco era en il cudesch «Häuser und Landschaften» (1959) e documentschan il passadi ad ina scienza dal preschent e da l'integradiun correlada cun la tradiziun e la cuminanza, lunsch davent d'ina enconuschientscha da la patria (banala) e d'ina veneraziun dals relicts.

Ueli Gyr

Focus tematic «fotografias» cuntegni en la versiun stampada dal LIR.

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artigels (geografics, tematics, artigels da familias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.